

Lumea sacrului

*Hai, hai, hai,
Că pân' la rai,
Că pân' la iad
E numai un gard
Și acela-i spart.*

În descrierea universului înconjurător, vizibil sau nu, diferitele mitologii apelează la reprezentări ce diferențiază încărcătura sacră a spațiului, opoziția fundamentală care funcționează aici fiind aceea de aparență și esență. Nimic nu este ce pare a fi, sau, cu alte cuvinte, pe lângă reprezentările profane pe care le avem despre lumea aceasta, lumea cealaltă, casa în care locuim, prag, fereastră, hotar ș.a., la o lectură atentă a materialului folcloric descoperim o informație extrem de bogată, de coerentă ce vine în sprijinul filosofiei de viață a țaranului român.

Cartea de față este o completare, la nivel spațial, a reprezentărilor temporale din calendarele populare românești. Dacă, în *Calendarele poporului român*¹, am pus în evidență structura elaborată a reprezentărilor populare asupra timpului, sacru sau profan, volumul de față dorește să ofere o imagine cât mai completă asupra structurilor spațiale.

Distingând, în primul rând, între *lumea aceasta și lumea cealaltă*, informațiile adunate ne prezintă, ca și în cazul calendarului popular, viziuni (uneori) extrem de diferite despre spațiul umanizat sau nu, rodul unor concepții străvechi, cu o viețuire îndelungată în acest areal cultural. Elementele creștine sunt, fără îndoială, prezente, dar, în ceea ce privește facerea lumii, de exemplu, dominante sunt narațiunile de tip bogomilic, în care eroii principali ce iau parte în actul creației cosmice sunt cele două entități, numite atât de diferit – Dumnezeu și Diavolul, Fărtatul și Nefărtatul ș.a.; în mod asemănător, când vorbim despre lumea cealaltă, avem de-a face, cum se va vedea la momentul potrivit, cu viziuni paralele ce uneori interferează, una arhaică și alta de sorginte creștină. Multitudinea pământurilor (după modelul cerurilor), precum și interschimbabilitatea lor nu are însă de-a face cu o viziune creștină, așa cum se întâmplă, de altfel, și cu punctele terestre de mare intensitate sacrală, zonele numite convențional de hotar, liminale, în care se desfășoară mai toate obiceiurile ce jalonează viața oamenilor, fie ele din cadrul riturilor de trecere sau calendaristice.

Lucrarea, așa cum am menționat, e structurată în două mari părți: *lumea aceasta*, lumea vizibilă, la care au acces și oamenii, ca ființe vii, și, respectiv, *lumea cealaltă*, univers paralel în care oamenii pot ajunge încă din timpul vieții (celălalt tărâm al basmelor, în care se ajunge prin coborâri sau ascensiuni spectaculoase sau pur și simplu prin deplasări de lungă durată, în plan orizontal, spre marginile universului terestru).

¹ Prima ediție, Editura Paideia, București, 2001, ediția doua, revăzută și adăugită, Editura Paideia, București, 2009.

Lumea aceasta este surprinsă de la origini, prin capitolele Facerea lumii, Apa cosmică, Pământul (cu accent pus mai ales pe legendele de origine), după care se face, treptat intrarea în universul umanizat. Pe pământ, în primul rând, vom vorbi despre spațiul umanizat în general, prin considerații generale despre spațiu în credințele populare, apoi despre spațiul locuit de oameni: Casa, Interiorul casei, Exteriorul casei, Curtea, În sat. Se face, în continuare, trecerea spre spațiul neumanizat, în care oamenii ajung ocazional: În afara satului – Moara, Pe câmp, În lan, La vie, La hotar, La răspântie, În pădure; În lumea apelor – Apele terestre, La râu, Marea, Balta, Iacul, Sorbul apelor, Apa Sâmbetei, Podul; prin reprezentările legate de Munți, dealuri și văi se face treptat trecerea spre Lumea de sus, surprinsă de la origini până la apariția formelor de manifestare concretă, cunoscute de oameni și vizibile acestora: Cerul, Geografia cerului, Soarele, Luna, Stelele, Văzduhul, Vânturile, Ploaia, Piatra, Curcubeul.

Lumea cealaltă nu mai este la fel de bogată în reprezentări, însă poate fi reconstituită și ea, pe baza credințelor populare, cu destul de mare acuratețe. Se vorbește, în cele mai multe situații, de o lume de jos, în care sunt localizate numeroase ființe demonice, unde se află Școala de solomonie, dar și Rohmanii. Trebuie făcută o distincție clară între Cealaltă lume a basmelor, văzută ca un univers paralel, sub pământ, deasupra acestuia sau la capătul lui, în care locuiesc atât ființe umane, cât și nonumane, caracterizată de numeroase deosebiri ce îi subliniază caracterul aparte, bogăția. De partea cealaltă, vorbim de o lume a morților, în care sufletele oamenilor se duc după moarte. Trecerea în această lume este prezentată din momentul anterior morții, prin ilustrarea nu numai a pregătirilor de expiere a sufletului muribundului și mai ales prin cele de asigurare a unei bune deplasări a acestuia în universul funebru, cât mai ales atingerea destinației finale. Credințele populare românești prezintă modele diferite de reprezentare ale lumii celeilalte. Avem, pe de-o parte, Imagini arhaice ale lumii celeilalte, ce vorbesc despre Călătoria în lumea cealaltă, Plecare, Drumul propriu-zis, Țara fără dor, dar și de o Viziune creștină a lumii celeilalte, în care avem o altă imagine a Drumului, vorbim despre Vămi, Poduri, Drumul spre iad, Iadul, Geografia iadului, Draci, apoi despre Rai, Geografia raiului, Dumnezeu, Îngeri, Grădina raiului.

În sfârșit, o a treia parte a lucrării o reprezintă credințele populare despre sfârșitul lumii. Dacă am prezentat la început imagini legate de apariția universului, ni se pare firesc să includem și credințele care vorbesc despre extincție și judecata de apoi, precum și despre ciclurile cosmice avute în vedere.

În ceea ce privește structurarea materialului, am ales aceeași variantă din *Calendarele poporului român*, în care credințele populare sunt grupate pe elemente

Centenară
(Sălciua de Jos,
foto Kurt Hielscher, 1933)

ce se referă la tradiții, obiceiuri, practici de propițiere (pentru bunul mers al vieții și al treburilor), practici apotropaice (apărător de rele și durere), practici cu caracter oracular, terapeutic, magic, considerații despre starea vremii, precum și, în plus, credințe legate de originea elementelor discutate, prezentate la începutul articolului.

În numeroase sisteme mitologice, spațiul sacru este descris în sistemul opozițiilor semiotice binare – *stânga/dreapta, sus/jos, curat/necurat, cer/pământ, pământ/spațiu subteran, nord/sud, est/vest, mare/uscat, uman/ nonuman, casă/pădure* etc. Una dintre cele mai evidente realizări ale spațiului sacru poate fi considerată lumea „răsturnată”, o imagine în oglindă a lumii noastre, pământene. Coordonata temporală a acestei lumi este marcată negativ – când la noi e noapte, pe lumea cealaltă e zi (la africani, mexicani, azteci, karenii, eschimoși, egipteni, dar și la români), răsăritul este la miezul nopții (la germani), când la noi e iarnă, acolo e vară (în Oceania, la populațiile siberiene, la indienii nord-americani ș.a.), iar oamenii merg cu picioarele în sus. Rușii spun că duhul pădurii umblă cu spatele înapoi, dar astfel de duhuri sunt cunoscute și de egipteni. La bulgari, Ciurma merge numai înainte.

Acolo, pe tărâmul celălalt, al morților și al spiritelor, oamenii pot avea picioarele răsucite, orientate invers (la chinezi), la fel și limbile (aceasta fiind explicația graiului atât de diferit de al nostru). Hrana personajelor malefice e reprezentată de „necurățeni” (= anti-hrană); să nu uităm nici cadourile făcute pământenilor – cărbuni, excremente de animale, care, odată ajunse în această lume, se transformă în aur, argint, hrană de o calitate deosebită. În basmele rusești, când se intră pe tărâmul morților copitele calului sunt întoarse, răsucite etc.

De cele mai multe ori nu este foarte clară distincția între lumea de dincolo, lumea morților, și lumea sacrului, populată de ființe supranaturale vii (pentru că, la rândul lor, ele pot fi constituite, așa cum multe sisteme mitologice ne-o arată, chiar din morți demonologizați, în virtutea credințelor animiste despre viață și suflet). În *Dicționarul de simboluri*, J. Chevalier și A. Gheerbrant fac, totuși, această deosebire: „Lumea de dincolo este domeniul misterios unde se duc toți muritorii după moarte. Diferă de Lumea Cealaltă, care nu este o lume de dincolo, ci una care stă alături de a noastră sau adeseori o dedublează, în sensul că aceia care locuiesc în ea pot intra sau ieși de acolo liber. Pot chiar să-i invite pe muritori acolo, în vreme ce din Lumea de dincolo nu de înapoiază nimeni (...). Prin definiție, Lumea Cealaltă aparține zeilor, în opoziție cu lumea oamenilor care trăiesc pe pământ, aceștia din urmă ducându-se în lumea de dincolo². Cum contiguitatea este, așa cum am văzut, principiul fundamental pe care se bazează întreaga gândire magică, este și firesc ca reprezentările celeilalte lumi s-o plaseze undeva, în imediata noastră apropiere. Printre miturile americane există un subiect care narează întâmplările unui om plecat să-și caute soția care murise. El nimerește într-o pădure și descoperă că se află în împărăția morților (să nu uităm și reprezentările antice: cele mai multe din intrările în lumea subpământeană erau înconjurate de o pădure virgină, de nepătruns³. Că este foarte aproape de noi ne dăm seama din numeroase credințe care vorbesc de existența unui astfel de univers paralel, în care se poate pătrunde. În momentele de ruptură temporală, deci, de maximă sacralitate (de Paște, Crăciun, în timpul cutremurelor, eclipselor) ecourile celeilalte lumi pot fi sesizate cu ușurință. Atunci, se spune, cine își pleacă urechea la pământ are posibilitatea să audă voci ale locuitorilor acelei lumi, sunete de clopot etc.: „Sunt oameni cari povestesc că l-au văzut /pe Cățelul Pământului/, că l-au auzit, alții spun că chiar îl aud lătrând în

² *Dicționar de simboluri, mituri, vise, obiceiuri, gesturi, forme, figuri, culori, numere*, Ed. Artemis, București, 1994, vol. II, p.236.

³ V.I. Propp, *Rădăcinile istorice ale basmului fantastic*, Ed. Univers, București, 1973, p.56-57.

fundul pământului, dacă pun urechea la pământ"⁴. De asemenea, despre blajini se crede că ei stau în pământ, „și, în ziua de Paștile lor, de ai pune urechea în prag, ai auzi cum strigă și se bucură că-s Paștile, dar ai rămâne surd toată viața"⁵. Tot la Papadima citim: „Când pământul se cutremură, – și atunci se știe că se cutremură marea, pământul și cerul strâns legate într-însele – dacă ar pune cineva urechea la pământ ar auzi oamenii de pe cea lume vorbind, vitele răgând, clopotele trăgând"⁶.

Trecerea dintr-o lume în alta, și ea un moment important în reprezentările ce privesc spațiul mitologic, se bazează, la rândul-i, pe o opoziție: mișcarea realizată este în ambele sensuri – din supranatural în natural și, respectiv, de la uman la supranatural. Când se realizează trecerea din lumea noastră în lumea cealaltă, practicile sunt diferite de cele obișnuite. La eschimoși mortul era scos pe fereastră, și nu pe ușă, pe unde ieșea când era în viață. Aceasta și pentru a nu putea reveni, nefiind familiarizat cu noua cale de acces. Unele popoare spărgeau în perete o fereastră prin care era scos cadavrul, iar după ieșirea lui din casă, era acoperită, zidită. La români se spune: fiindcă omul se naște cu capul înainte, la mormânt se duce cu picioarele înainte. Excepțiile de la regulă sunt evidente: vârcolac devine omul care se naște cu picioarele înainte (la polonezi). Ucrainenii spun despre vrăjitori că dorm altfel decât ceilalți oameni – cu capul la ușă și cu picioarele la icoane. Germanii cred că dracul începe un lucru invers decât o fac oamenii – de exemplu, construcția unei case este începută de la acoperiș. Spiritele casei, la ruși, vrăjitoarele, la polonezi, torc invers. Pentru a scăpa de șicanele duhului pădurii, la încheierea discuției cu acesta, rușii repetă, de la capăt la coadă, primul cuvânt rostit de demon.

Pentru ființele supranaturale, trecerea la lumea umanului se face, în principal, prin schimbarea înfățișării, prin transformări. Acest tip de schimbare este caracteristic tuturor tipurilor de personaje malefice. Transformarea poate fi completă, cu pierderea (aparentă) a calităților, „semnelor” supranaturale, sau parțială (animale care vorbesc, elemente compozite uman-animal – coadă de cal, copite, picioare de pasăre, aripi (la români, ruși, polonezi, bulgari, lituanieni etc.)). Forma de deplasare cea mai întâlnită este zborul, dar, datorită multitudinilor înfățișărilor pe care poate să le ia personajul, acesta se poate deplasa oricum, în funcție de „forma” sa.

Contactul forțat cu personajul malefic se face tot prin intermediul unor elemente care țin de lumea la care vrem să accedem: conform unor credințe populare

⁴ Tudor Pamfile, *Mitologie românească*, I, *Dușmani și prieteni ai omului*, București, 1916, p.367-368.

⁵ Ovidiu Papadima, *O viziune românească asupra lumii*, Ed. Saeculum I.O., București, 1994, p.120.

⁶ *Idem*, p.43.

Cioban din Santa Maria (foto Kurt Hielscher, 1933)

ucrainene și croate, dracul poate fi văzut printr-o gaură făcută într-un ou de paște, sfințit, sau printr-o așchie de la sicriu. Ambele elemente – oul și sicriul – sunt metafore clare pentru lumea morților, cea care, după multe credințe, adăpostește și personajele malefice.

Și oamenii, vii sau morți, conștient sau nu, pot realiza trecerea în cealaltă lume. Prin această sintagmă nu se înțelege, de această dată, lumea morților, a celor fără viață, ci o lume, nu neapărat distinctă, în care își au originea personajele supranaturale malefice. Greșelile de ritual sunt cele mai frecvente modalități de a accede la supranatural: nou-născutul nepăzit este răpit, schimbat cu supranaturalul malefic, copiii blestemați sunt răpiți de spiritele pădurii, de diavoli etc. Tot greșeli de ritual – traversarea de către un animal, pasăre, trecerea pe sub sicriu a unei pisici etc. îi transportă pe cei morți în altă lume, într-o altă calitate (strigoi, vampiri). Tot aici se înscrie și nerespectarea ritualului de înmormântare pentru cei decedați în urma unor cauze nenaturale. Conform credințelor populare, acești morți stau la originea aproape tuturor personajelor malefice din mitologiile diferitelor popoare.

Trecerea conștientă într-o altă lume este realizată de vrăjtoare. Acestea, ca reprezentante ale umanului, ajutate sau nu, trec granița celor două lumi după un ritual bine stabilit (zborul prin horn, dansurile sau bățările de la răspântie ș.a.). Această categorie de personaje are un statut aparte, în sensul că ele realizează trecerea de două ori – în timpul vieții, ca vrăjtoare, acționând împotriva umanului din interiorul lumii acestuia și, respectiv, după moarte, ca strigoi, când revin în lumea umanului pentru a-și continua acțiunile nefaste. Pentru o categorie de personaje momentul trecerii este brutal evidențiat cu ajutorul declanșării unor fenomene meteorologice cu caracter de calamitate (secetă, ploi abundente, ce produc inundații, vijelii etc.), subliniindu-se încă o dată nefirescul momentului respectiv (moartea unor vrăjitori, sinuciderile sunt treceri automate în rândul personajelor malefice). Când plouă cu soare, sârbii spun că vrăjtoarele au sabat, rușii – că înecații își usucă hainele sau este semn că se va îneca cineva. Ucrainenii cred că vrăjtoarele se spală în râu doar când plouă cu soare. De asemenea, se produce vânt, vârtej când vrăjtoarele fac farmede.

Trecerea dintr-o lume în alta implică, în primul rând, traversarea unui element spațial cu rol de mediator între cele două lumi (ușa, fereastra, pragul, hotarul, cursul de apă ș.a.). Uneori chiar simpla trecere, traversare, în afara unui topos sacralizat, are uneori consecințe funeste: să nu se pășească peste un copil, că nu va mai crește (la români, aromâni, germani, mexicani). De asemenea, se crede că nu este bine ca un copil să treacă pe sub o ață, când este depănată pe ghem, pentru că nu va mai crește. Dacă o femeie însărcinată trece peste un mormânt (spațiu sacru deschis), îi moare copilul. Și situația contrară este la fel de periculoasă: „Dacă un mort se trece peste o apă, una din rudele lui aruncă în acea apă un ban, plata podului”, pentru că altfel apa ar seca. Situația este la fel de periculoasă chiar dacă agentul este un animal: „Dacă trece mîța peste un copil nebotezat, copilul se spurcă”. Când murea cineva, atât corpul neînsuflețit, cât și groapa făcută se păzeau, ca să nu treacă peste ele vreun câine sau pisică (la români, sârbi, bulgari). Tot pentru ca mortul să nu devină strigoi trebuie să nu dai cocoș peste groapă. Groapa unui mort se păzește ca să nu treacă peste ea vreun câine; altfel, vor mai muri și alți membri ai familiei. Dacă, am văzut, la români nu era bine să dai peste groapă un cocoș, pentru ca mortul să nu se facă strigoi, la ucrainenii, dar și la români, pasărea care trebuia să participe la actul magic era găina, cea care trebuia să-i curețe calea omului pe lumea cealaltă și să-i asigure răposatului o călătorie fără probleme pentru atingerea scopului final.

În gândirea mitologică, marcarea sacră a spațiului este deosebit de variată. Există locuri curate, faste, bune pentru îndeplinirea cu succes a unor întreprinderi umane, dar, mai ales, locuri necurate ce trebuia evitate pentru a nu avea surprize

neplăcute. În general, reprezentările mitologice pun preț îndeosebi pe elementele nefaste, de care oamenii trebuie să se țină la distanță, deoarece pot produce mult mai multe rele decât valențele benefice sau neperturbatoare ale elementelor neutre sau pozitive din punct de vedere mitologic. Nu este întâmplător, astfel, faptul că, de cele mai multe ori, când vorbim de aceste locuri cu puternică încărcătură mitologică, predominante sunt practicile apotropaice performate în preajma lor: oamenii le evită pentru a nu-și face rău sau, dimpotrivă, le accesează pentru a îndrepta un rău survenit anterior.

Locurile necurate, de exemplu, sunt locuri în care se face frecvent simțită prezența supranaturalului malefic, mai ales în urma contaminării spațiului respectiv, a contagionii. În mitologia română, „loc rău nu e, așa, oriunde. E loc rău din lele, e loc rău din păcate grele sau din farmece”, aflăm de la Ernest Bernea, locul unde au jucat lelele, unde s-a ridicat volbura, unde s-a produs un vârtej de praf, unde a fost îngropat un mort necurat. Tot loc necurat este și intersecția a două drumuri, răspântia: „să nu se scalde cineva unde se întâlnesc două ape, căci e rău de moarte”. Locuri necurate (sau, poate, mai bine zis, sensibile) sunt și cele de graniță, acolo unde supranaturalul poate trece ușor în lumea umanului: locuri de hotar, locul unde întoarce plugul când se ară câmpul, copaci bătrâni, locul de sub acoperiș, lângă casă. Credințele ucrainene definesc locul necurat ca fiind acela în care diavolii, aruncați din cer, au murit, lovindu-se de pământ. Dar loc rău este pentru oameni și cel în care locuiește un duh rău (cum ar fi lelele sau duhurile bolilor).

„Piatra o trimite Dumnezeu, ca pedeapsă, peste locuri unde a fost ucis un om, și și-a făcut singur seama”. În strânsă legătură cu această credință, românii spun: „când o fată prăpădește un copil și-l îngroapă pe locul acela musai să se facă piatră. Ea sfarmă pământul ca să descopere ce s-a făcut”. Prezența locului marcat negativ se poate constata, de multe ori, prin capacitatea lui de influențare a spațiului înconjurător, ducând până la perturbarea acțiunilor persoanelor care care veneau în contiguitate cu el: „Dacă treci prin pădure și calci pe locul unde s-a împușcat cineva, duhul cel necurat care a făcut șotia acolo îți ia mințile și rătăcești, ca să te bagi în vreo baltă, ca să fii al lui”. Tot românii spun: „Femeia care trăiește în fărădelege, pe unde calcă, pământul arde sub picioarele ei. Pe câmp să n-o trimiți la lucrat, la prășit, căci nu va fi nimica în urma ei, totul se tulbură și nu-i cu spor”.

Sistemul elementelor care alcătuiesc spațiul mitologic sacralizat este format din numeroase elemente, parte aflate în lumea aceasta, parte asigurând un transfer de putere între cele două lumi: *hotarul*, *răscrucea drumurilor*, *oglindea*, *hornul*, *fereastra*, *pragul*, *curcubeul* etc. sunt numai câteva dintre acești *topoi* analizați în volumul de față.

La șezătoare (foto Muzeul Țăranului Român)

Primul element pe care-l vom comenta este granița dintre cele două lumi, *graniță* care poate fi trecută, după cum am mai arătat, și de un personaj supranatural, și de unul uman. Granițe pot fi: linii de hotar, malul apei, colțurile caselor etc. Polonezii spun că duhul apei acționează cu precădere sau viețuiește în locul de unire a două ape. Ucrainenii spun că strigoii îi omoară pe oamenii pe care îi întâlnește pe malul apei. Și spiritele aerului pot popula vecinătatea spațiului acvatic – de aici interdicția de a dormi în pădure, lângă izvor. În același timp, se observă și existența unui spațiu liminal, valorizat negativ: duhul apei, la bieloruși, nu poate traversa hotarele. La fel se întâmplă și cu spiritele bolilor, la ruși, duhul apei, la polonezi (dată fiind și practica de a trasa linii de hotar cu plugul, adesea prevăzută cu lamă de fier; pe de altă parte, trasarea hotarului este tot o formă de protecție generică, aceea de a înconjura spațiul dorit de un cerc de apărare ce asigură garanția de securitate necesară). De apă se teme, la englezi, Moartea. Și vrăjitoarele îi simt puterea ostilă: se spune că ele sunt bolnave în timpul ploii (la ucrainenii) sau nu au putere, își pierd puterea când trec o apă (la englezi), la un punct de întretăiere. Tocmai de aceea, pentru ca mortul să nu se întoarcă sub formă de strigoi, în urma lui se aruncă apă (la germani, de exemplu). În timpul epizootiilor vitele erau trecute prin apă, în credința că boala rămânea undeva, în urmă (evident, nu trebuie uitat nici rolul purificator al apei), iar la bieloruși, armeni și gruzini se înfăptuia practica aratului râului ca mijloc de îndepărtare a secetei).

Un adevărat loc sacru este *hornul*. Sunt multe dhuri care pătrund în casă tocmai prin horn. Credințe în legătură cu acest tip de spațiu sunt răspândite și la români, chiar în practicile cu caracter apotropaic: „Când pierzi din bătațură vreo vită, strig-o seara pe coșul casei, că va veni”. De asemenea, „de strigi pe gura hornului pe cine dorești, vine degrabă”. Hornul este astfel un numai un element ce facilitează deplasarea între cele două lumi, ci și un canal de comunicație ad-hoc cu funcții magice evidente. Pe lângă Zburător, pe horn mai poate intra și Moartea: „Dacă mireasa, când intră în casa mirelui, se uită la horn, îi moare soacra”. În Insulele Tonga, când mureau războnicii și căpeteniile se credea că sufletele lor se ridică prin horn în lumea cerească, unde trăiesc veșnic⁷. Polonezii spun că seara trebuie să închizi bine hornul, să-l înfunzi cu o pernă, pentru că prin el poate intra Mamuna, în încercarea ei de a schimba copiii. Tot ei mai cred că, atunci când sfârșie un lemn umed care arde în sobă, zgomotul este produs de Zmora, un alt duh rău, care se chinuie să intre în casă pe horn. Sperietorea scoțiană Bodach intră în casă, conform credințelor, tot pe horn.

La ruși, originea copiilor era explicată prin aruncarea lor în casă de către barză, în mod evident, pe horn. La bulgari, bărbații, când săvârșeau practici magice de stimulare a recoltelor, aruncau pe horn semințe, înainte de cină, spunând: „Tot așa de înalte să crească și grânele semănate!” Se mai credea că, atunci când murea un om, trebuia să se deschidă apărătoarea hornului, pentru ca sufletul omului să poată ieși liber. Românii credeau că mireasa, când venea în casa mirelui, trebuia să atingă hornul cu mâna sau să depună pe vatră sau pe horn o ofrandă rituală (pâine unsă cu miere), ca să fie acceptată de larii casei. Ca o practică rituală împotriva strigoilor, de Sf. Andrei ungeau ușa și cercevelele de la ferestre și hornul pe dinlăuntru cu usturoi, locuri preferate de dhuri în încercarea lor de a pătrunde în casă. La polonezi, Skrzat – spiridușul, în ipostaza sa luminiscentă – își făcea intrarea sau ieșirea în casă, când pornea prin curțile vecine după furat, tot prin horn, prezența lui fiind semnalată prin scânteierile ce se zăreau în nopțile senine, ca în credințele românești legate de Zburător. Românii spuneau că, atunci când dădeai lapte cu împrumut, pentru ca, o dată cu aceasta să nu dai și mana, trebuia să treci de trei ori cea oală pe după stâlpului hornului. Tot cu rol apotropaic se agăța de stâlpul hornului un fus, pe care era înfiptă o căpățână de usturoi, pentru ca vrăjitoarele sârbe să nu poată face rău nou-născutului.

⁷ Propp, *op.cit.*, p.114.

Aici trebuie să încadrăm mai vechile reprezentări romane și grecești despre divinități specializate, protectoare ale acestui topos sacru. Fornax 'soba' era zeița romană a vetrei și sobei; din aceeași categorie făcea parte și Vesta, zeița vetrei casei și a focului (< gr. Hestia). Un alt spațiu, aflat în contagiune cu hornul este soba. Astfel, se credea că arderea în sobă a unor mături vechi producea vânt puternic, furtună. Din contră, la ruși se credea că arderea unei astfel de mături ducea la înmuierea gerului. Legătura mai clară a sobei cu cealaltă lume, în speță cu lumea morților se evidențiază în o serie de practici magice care se desfășoară după încheierea ceremonialului înmormântării. Pentru a nu se teme de morți sau pentru a se feri de acțiunea lor nefastă, ca strigoi, oamenii își lipeau mâinile de sobă sau, dând la o parte apărătoarea, se uitau în sobă.

O altă reprezentare spațială sacră este legată de *curcubeu*. În mitologia nordică, împărăția lui Odin comunică cu pământul prin puntea curcubeului. Finlandezii numesc curcubeul „arcu zeului Tiermes”, cu care acesta îi omora pe vrăjitorii care doreau moartea oamenilor. La unele popoare primitive curcubeul era considerat ca o plasă uriașă întinsă de un spirit puternic și rău pentru a le putea prinde sufletele. În unele legende românești, curcubeul marchează hotarul dintre cele două lumi, este chiar mijlocul lumii. La șvabi și bavarezi sfinții trec prin poarta curcubeului din cer pe pământ. La ruși exista credința că fenomenul curcubeului este o rază de lumină ce cade pe pământ când Sf. Petru deschide poarta cerului. Legătura sa cu cele două lumi este explicată și în credințele conform cărora curcubeul completează necesarul de apă din cer, coborând pe pământ și sorbind apă din sursele terestre (la români, francezi). Fiind un astfel de mesager, el este înzestrat cu o serie de puteri supranaturale, însăși apariția sa, dar și contaminarea zonei din jur fiind manifestări ale sacralului. Estonii credeau că arcele de curcubeu sunt capul unui bou uriaș, aplecat într-un râu (lac) pentru a se adăpa. La români, pe curcubeu coboară balaurii din cer să bea apa din iazuri. Se mai spune, de asemenea, indicând valențele excepționale ale acestui spațiu sacru: cine bea apă dintr-un loc cu curcubeul sau trece pe sub el își poate schimba sexul, fiind o lună bărbat, alta femeie. Cu toate acestea, „oamenii fug de apropierea curcubeului, căci operația zisă e legată cu mare durere”. Reprezentări legate de această credință se întâlnesc și la bulgari, sârbi, ucraineni, greci, germani, indieni. La bulgari, dacă o femeie, care până atunci născuse doar fete, bea apă din locul de unde „bea” și curcubeul, după aceea va putea naște doar băieți. În Boemia se spune că această operațiune o pot face doar fetițele până la vârsta de șapte ani. Schimbarea sexului este însoțită și de primirea unor puteri supranaturale: „Cel ce-și schimbă sexul ar fi și năzdrăvan” (știutor al viitorului). Alteori se crede că aceleași

Portret de grup
(foto Muzeul Țăranului Român)

efecte se obțin și dacă treci pe sub curcubeu (la francezi, maghiari). Mulți cred că acest gest magic nu este suficient, trebuie să te dai și peste cap – o dată sau de trei ori. Sârbii spun, despre curcubeu, că bea apă în principal din apropierea morilor și de aceea se spune că nu e bine să te scalzi în acele locuri. Pentru a nu se contamina de sacralitate, se spune că nu este bine să arăți cu mâna sau cu degetul spre curcubeu. Se spune că omul care arată spre curcubeu poate fi lovit de trăsnet, poate să-și piardă degetul sau mâna, sau se poate îmbolnăvi de ulcer. Apariția curcubeului poate trimite la diferite interpretări: francezii spun că el apare deasupra casei unei persoane decedate; când el este visat, iar dedesubtul lui se află persoana respectivă, acela va fi la grea cumpănă, sau chiar va muri. Dacă curcubeul va „cădea” pe o casă, familia respectivă (sau numai unul din membrii ei) va suferi o nenorocire. În evul mediu german se credea că, cu patruzeci de ani înainte de sfârșitul lumii, nu se va mai arăta nici un curcubeu. Mai mult, locul în care curcubeul atinge pământul este marcat, într-un fel sau altul: se spune că acolo se află o comoară (la francezi), sau că de unde bea el se găurește piatra (români) sau se usucă arborii (la francezi). După unele credințe, curcubeul ar rezulta chiar din reflectarea razelor solare pe obiectele de aur de la picioarele lui. Sârbii cred și ei în existența unui curcubeu dublu – unul, care se sprijină de pământ, altul – de cer. Astfel, prevestirea recoltei are aplicabilitate nu numai pe pământ; după aceleași semne se poate afla și situația recoltei pe lumea cealaltă. Dimpotrivă, românii spun: „Când Domnul vede că trebuie ploaie multă, poruncește să se facă încă un curcubeu; și acesta, mai slab, se poate vedea deasupra celui dintâi”. Alteori, curcubeul secundar ar fi o încercare nereușită a Satanei de a-l întrece pe Dumnezeu. De aici este posibil să vină denumirea acestuia de „arcu diavolului” (la arabi, germani).

Un alt spațiu de trecere este *oglinnda*. Interdicția de a nu te uita în oglindă după apusul soarelui este foarte răspândită: la români, aromâni, francezi, italieni, germani, englezi etc., motivul cel mai des invocat fiind apariția chipului diavolului. Și ucrainenii încercau să se ferească de acest pericol; la ei noaptea era interzis să te speli, pentru a nu-ți vedea reflectată imaginea în apă, pierzându-ți astfel frumusețea și, de asemenea, pentru a nu-l vedea pe diavol. Se mai credea că norocul fuge dacă te uiți în oglindă când mănânci. Românii nu lăseau copiii mici să se uite în oglindă – de teamă să nu le iasă greu dinții sau să nu se deoache singuri. Dar se mai puteau deoache singuri și cei care se uitau în oglinda apei. În Grecia se socotea că era de rău augur să te visezi văzându-ți chipul în apă. Se credea că apa, luând reflexul chipului, adică sufletul, corpul rămâne lipsit de el și moare peste câteva zile.

Semnificația oglinzii este, însă mult mai profundă. Într-o legendă românească se spunea: „La Sfânta Duminică în casă se află o măsuță și-un scaun, și pe masă o oglindă, iar dinaintea oglinzii stă un sfeșnic cu lumânare. Sfântul Ilie când are să trăznească undeva, vine aici și se sfătuiește cu Sf. Duminică. Prin oglinda ceea se uită în lume, de vede tot ce fac oamenii, și dacă au hotărât să trăznească pe cineva, ia sfeșnicul cu lumânarea în mână și amenință asupra oglinzii în acel loc și în același moment a trăznit”⁸. Zeița solară Amaterasu, din mitologia japoneză, își părăsește grota de reclusiune, redând lumii căldura și lumina sa, numai după ce e pusă să privească în oglindă⁹.

Oglinda mai era privită și ca spațiu deschis: la ucrainenii, Bogini realizau substituția copiilor intrând în casă prin oglindă. În vechile mitologii, lacul este ochiul pământului, prin care locuitorii lumii subterane pot să vadă tot ce se întâmplă pe pământ și în văzduh. Chiar și Domovoi – duhul casei la ruși – este pus în strânsă legătură cu acest

⁸ Tony Brill, *Legendele românilor*, I, *Cosmogonia*, Ed. Minerva, București, 1984, p.217-218.

⁹ Victor Kernbach, *Dicționar de mitologie generală*, ediția a doua, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1989, p.436.

Cuprins

Reprezentări ale spațiului în credințele populare românești	5
Lumea sacrului	7
Lumea aceasta	21
Facerea lumii	23
Pe pământ	43
Lumea de sus	217
Lumea cealaltă	247
Lumea de jos	249
Cealaltă lume a basmelor	257
Lumea morților	259
Imagini arhaice ale lumii celeilalte	289
Viziunea creștină a lumii celeilate	303
Sfârșitul lumilor	329
Pământurile	331
Judecata de pe urmă	335
Cuvânt lămuritor la calendarele poporului român	343
Calendarul sărbătorilor cu dată fixă	355
Calendarul sărbătorilor mobile	767
Calendarul anotimpurilor	867
Calendarul săptămânal	885
Calendarul zilelor și al nopților	909
Calendarul lunar	919
Bibliografie	927